
TÉRKÉPÉSZETI ENCIKLOPÉDIA

A magyar térképészet
története

Szilágyi Enikő

HADIK KIADÓ

TARTALOMJEGYZÉK

MAGYAR KARTOGRÁFUSOK	2
Dr. Kogutowicz Károly	2
Családi háttere.....	2
Szakmai pályája	3
Munkássága	5
MELLÉKLETEK.....	7
I. számú melléklet.....	7
II. számú melléklet.....	8
III. számú melléklet.....	9
IV. számú melléklet	10
ÁBRAJEGYZÉK.....	11
FORRÁSJEGYZÉK.....	12

*Dr. Kogutowicz Károly geográfus,
kartográfus, egyetemi tanár
(Budapest, 1886. február 14. –
Ludwigsburg - Würtemberg, 1948.
szempember. 6.)*

1. Dr. Kogutowicz Károly arcképe

Családi háttere már fiatal korában kihatott a kis Kogutowiczra, predeterminálta későbbi életpályáját. Édesapja Kogutowicz Manó, születési nevén Emanuel Thomas Kogutowicz (Seelowitz, 1851. december 21. – Budapest, 1908. december 22.) a Magyarországon méltán híres és elismert térképész, a magyar kartográfia atyja; édesanyja, Rosa Kapeller, pedig a bécsi zongorakészítő, Karl Kapeller lánya volt. Apai ágon lengyel felmenőkkel büszkélkedhetett, akik az egykoron osztrák tartománynak számító Galíciából származtak. Nagyapja 1849-ben, egy sérülésből kifolyólag, a császári sereg őrmestereként szerelt le. Az ő példáját követve apja is a katonai hivatást választotta, tanult az olmützi tüzérségi iskolában, majd kadétként Tullnban; tehetségének köszönhetően pedig a bécsi Katonai Műszaki Akadémiára is felvételt nyert. Később adósságai miatt kétes ügyletekbe bonyolódott, dezertált. Végül feladta magát és letöltötte büntetését; ezzel katonai karrierje 1877-ben véget is ért. Bécsben ismerte meg későbbi feleségét, Rosa Kapellert. Jelentős társadalmi és vagyoni különbségük miatt a lány apja nem egyezett

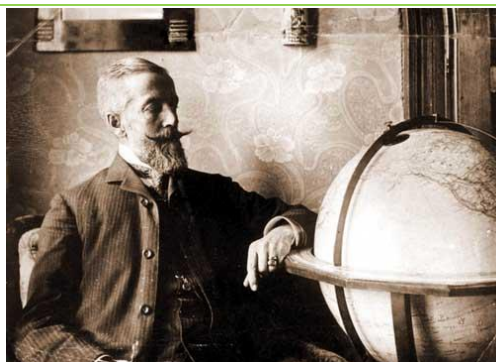
bele a házasságba, ezért Magyarországra szöktek; Sopronban találtak menedéket 1881 nyarán. Ügyvéd rokonuk, Montag Jakab örökbe fogadta a lányt, majd az ő közbenjárására mindketten a kor társadalmi elitjét kiformáló magániskolában, a Lähne-intézetben helyezkedtek el, mely falai között 1872-től 1882-ig a későbbi kormányzó, Horthy Miklós is tanult. 1883-ban Budapestre költöztek, elsőszülött fiuk, Károly már itt jött világra 1886-ban. Őt még két fiú követte: Imre 1888-ban, és Lajos 1890-ben.

Csaladjukban – néhány kivételtől eltekintve - a katonai, művészi véna, a közügyességet igénylő hivatás választása tovább öröklődött. Kogutowicz Károly is több szállal kötődött a hadsereghez, a kartográfia és a pedagógia pedig egész életét kitöltötte. Halála után Károly nevű fia (1911-1978) és Helga lánya kivándoroltak Ausztráliába. Unokái, Helga (1954-) Sydneyben művészettörténetet tanított, Charlie (1950-) építészmérnök, Olaf (1952-) iparművész végzettséggel rendelkezik. Utóbbi két leszármazottja már a Nilsen

családnevet viseli. Kogutowicz Imre (1888-1950) papíráru kereskedelemmel foglalkozott; fia, Agenor a II. világháborúban tisztként esett el; lánya, Edit karmelita apácaként élt. Kogutowicz Lajos (1890-1941) a Honvéd Térképészeti Intézet alezredeseként több kartográfiai művet is jegyzett; lánya, Manuela (1921-) a Hadtörténelmi Intézet és a Kartográfiai Vállalat térképészeként tevékenykedett, 1957 és 1977 között a National Geographic Magazine térképész szerkesztője volt Washingtonban; Lajos nevű fia (1923-1985) agrármérnöki diplomát szerzett.

SZAKMAI PÁLYÁJA

Kogutowicz Károlyt édesapja már egészen kicsi korában a kartográfusi pályára szánta, látta benne a készséget, művészi tehetséget. A Váci utcai piarista gimnázium kitűnő alapot adott ahhoz, hogy tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytassa, ahol földrajzot, geológiát, csillagászatot, növény- és állattant tanult. 1903-ban jelen volt a Balkán-félsziget térképének készítésénél - melyről később katonai és politikai térképet is nyomtattak -, továbbá Magyarország vármegyei atlaszának kiadásánál is. Doktori fokozatát 1907-ben nyerte el. Diplomája kézhezvétele után a budapesti Erzsébet Nőiskola tanáraként tevékenykedett.

2. Kogutowicz Manó arcképe

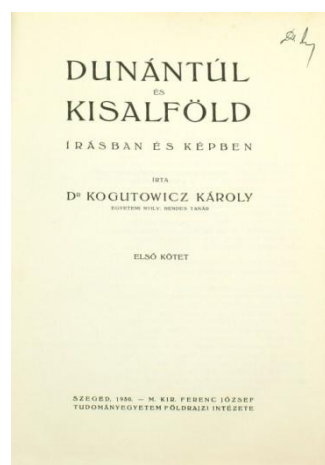
Édesapja 1908-ban bekövetkezett halála után az általa 1890-ben alapított Magyar Földrajzi Intézet Rt. igazgatói posztját töltötte be. Nem pusztán az intézet vezetését vitte tovább, hanem modernizációjával is törődött. Az addig mintegy 260 000 koronás tőkét 400 000-re duzzasztotta; a társaság termelékenységét a Leedsből hozatott kétszínnyomó ofszetgépek vásárlásával növelte; ez egyúttal lehetővé tette az iskolai atlaszok árának mérséklését is. Az új lendületet kapott intézet munkái közül egyre nagyobb számban kerültek ki a különböző atlaszok, térképek, föld-, és éggömbök, szemléltető táblák. Felkérésére Teleki Pál – az akkor már elismert politikus és földrajztudós – egy időre vállalta a részvénytársaság elnöki tisztét.

Elődei sorsát és a katonai pályát ő sem kerülhette el, az 1914-ben kitört I. világháborúban megfigyelői és légifénykép-kiértékelői beosztást töltött be. A háborúból visszatérve nem csak egészségügyi, de finansziális problémákkal is szembe kellett néznie: intézete már banki kézben volt.

Igazgatói posztja elhagyása után egy budapesti gimnáziumban vállalt állást 1919-ben. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után új alapokra kellett helyezni a térképészetet, hiszen az addig az itthoni felméréseket is végző bécsi Katonai Térképészeti Intézet (K.und K. Militargeographisches Institut) „hagyatékát” – a különböző anyagokat, eszközöket, a saját területre vonatkozó térképeket - az utódállamok között felosztották. Ekkor a bécsi intézet után maradt űr betöltésére célszerű volt létrehozni a megfelelő hazai intézményt, valamint megteremteni a működéséhez szükséges keretet. Mindezen munkálatokban- így a magyar térképészet európai színvonalra emelésében, továbbá az önálló magyar katonai térképészet alapjainak letételében is - élen járt Kogutowicz. Hajts Lajos és Kirchlechner Károly tábornokokkal sikeres tervezetet nyújtott be a honvédelmi minisztériumhoz, mely eredményeképpen - Böhm Vilmos hadügyminiszter 1919. februári rendelete alapján – megalakult a Magyar Katonai Térképészeti Csoport (1921-től Katonai Térképészeti Intézet néven). Kogutowicz 1922-től az Állami Térképészeti Intézetnél folytatta térképei szerkesztését.

1923 korszakváltást jelentett az életében: a szegedi Ferenc József Tudományegyetem földrajzprofesszori állását bízták rá – általános és összehasonlító földrajzot oktatott-, ahol a Földrajzi Intézet fejlesztése

ügyének a város támogatását is sikerült megnyernie; számos folyóirattal, könyvvel és műszerrel (többek között földrengésjelző műszerrel) gazdagította gyűjteményét és felszereltségét. Az Alföldkutató Bizottság 1925-ös létrehozásával – melyben ügyvezető alelnöki feladatokat látott el - elindította az ország tudományos tájfeldolgozását, melyhez kapcsolódóan a Dunántúl és Kisalföld című – 1930-ban megjelentetett - kétkötetes művével a szakma osztatlan elismerését is bezsebelhette.

3. A Dunántúl és Kisalföld első kötete

1921 és 1930 között szerkesztette - az embert, mint a kutatások középpontjában álló lényt, valamint emberföldrajzi problémákat vizsgáló - Föld és Ember című folyóiratot; az 1926-ban megjelent Széphalom című - a tudás és szépség kultuszának jegyében indult – folyóirat megalapításában, propagálásában és pénzügyei intézésében is aktív szerepet vállalt; megszervezte a Meteorológiai Observatóriumot. 1929-től a Bölcsész-, Nyelv,- és Történelemtudományi Kar

dékánjaként tevékenykedett, 1941-ben pedig az egyetem rektorává nevezték ki. 1944-ben Németországba távozott, ahol 1948-ban a Stuttgart melletti Ludwigsburgban érte a halál.

Munkássága

Szerteágazó érdeklődési köre számos területre kiterjedt: a Földrajzi, Meteorológia, Néprajzi, Mezőgazdasági, Statisztikai, Társadalomtudományi és a Dugonics Társaság is tagjai sorában tudhatta, több társaságnál tudományos tisztséget is betöltött. Főként tájkatatással, népesség,- és településföldrajzzal foglalkozott, de a falu,- és tanyakutatás szintén tevékenységének fókuszában állt. Ezen kívül több térkép és atlasz szerkesztése is az ő nevéhez fűződik. Legismertebb alkotásai közé tartoznak 1919-es katonai térképei, 1923-as Népiskolai atlasza, Magyarország néprajzi térképe (1928), a Dunántúl és a Kisalföld (1932), valamint iskolai és kisatlaszai az oktatás, a közigazgatás és a nagyközönség igényeinek kielégítésére.

Polgári kartográfusi munkásságának egyik fontos állomása a Népiskolai Atlasz (1923) megszerkesztése volt. Azidőtájt a földrajzoktatás jelentős szemléletbeli változásokon esett keresztül, az addigi - a vármegyét az oktatás központjába helyező - tanítást felváltotta a természetes tájak és a

földfelszíni élet megismertetésének szándéka. A mai szemmel igencsak mérsékelt terjedelműnek tűnő - alsóbb iskolai osztályok tanulóinak szánt, áttekintő jellegű - 8 lapon 7 térképet felvonultató, statisztikai adatokat is megjelenítő, A/4-es formátumú atlaszt nagy gondnal, igényességre törekedve állította össze.

4. Dr. Kogutowicz Károly Népiskolai Atlasza, 1923

A belső borítón kapott helyet az „Alapfogalmak I.” című rész, valamint a kolofón, mely tartalmazza Kogutowicz munkatársainak nevét is. Az első térkép a Kárpát-medence hegy,- és vízrajzát 1:400 000 arányban ábrázolta, a domborzati viszonyokat aprólékosan, rétegszínezéssel érzékeltette. A kor geográfusainak véleménye megegyezett az egységes magyar államter tekintetében, a mély természeti beágyazottsággal, tájtényezők és gazdasági okok felsorakoztatásával támasztották alá a „csonka Magyarország” ábrázolásának

értelmetlenségét. A térkép érdekessége, hogy a ma határon túlinak számító vidékek névrajzát sokkal részletesebben tüntette fel. Magyarország 1:2 500 000 arányú politikai térképe – a hazai és külföldi közigazgatási beosztás feltüntetésével - a következő oldalpáron kapott helyet. A következő oldalra került Európa 1:24 000 000 arányú politikai térképe. Gondot fordítottak arra, hogy a Magyarországgal szomszédos államok neveit úgy helyezték el, hogy azok ne érintsék a korábbi magyar területeket. Másik fontos megállapítás, hogy bár 1923-ban készült a térkép, a Szovjetuniót külön nem tüntette fel, az érintett államok összetartozását nem jelölte. Az ezt követő oldalon kapott helyet Ázsia 1:55 000 000 arányú politikai térképe, melyen az Arab-félsziget belseje jellegzetesen fehér, feltérképezetlensége, lakatlansága miatt nem kapott színkitöltést. A hatodik oldalon Afrika 1:44 000 000 arányú térképe foglal helyet. Noha részletgazdagsága elmarad az előzőekétől, a folyóvizek ábrázolásakor az időszakosságot is jeöli. A hetedik oldalon, Amerika 1:50 000 000 arányú térképe mellé – a méretbeli összehasonlíthatóságot szolgáló – Magyarország melléktérképe is felkerült. Az utolsó lapon Ausztrália és Óceánia 1:50 000 000 méretarányú térképe szerepelt az előzőekben alkalmazott ábrázolási módszerek, jelölések megtartásával. A hátsó borítón, belül, gazdasági, statisztikai adatok kaptak helyet,

az atlasz hátoldalán pedig a „Föld képe féltekékben”, 1:150 000 000 arányban megszerkesztve.

Kogutowicz másik nagy horderejű vállalkozása az I. világháborút lezáró béketárgyalásokra 1918/1919 telén - Teleki Pál ábrázolás módja alapján, Bátky Zsigmond és Littke Aurél közreműködésével - készített, ponttérképnek tekinthető etnikai térképe. Alapul az 1:200 000-es katonai szelvényeket vették és az 1910. évi népszámlálás adatait használták fel: 13 000 településhez és 7000 darab, 100 lakost meghaladó lakott helyhez társították létszámarányos értékjeleiket: 1000 adott nemzetiségű ember esetén nagy kört, 500 lakosnál félkört, 100-nál kis kört, és így tovább. A különböző nemzetiségeket jelölő jelek a települések alakját is leképezték.

A szintén Magyarország nemzetiségeit ábrázoló, de 1:1 000 000 arányú 1919-es térkép már a felület- és jelkartogrammos típusba tartozik: az alapszint a többség színe határozta meg (illetve fehér maradt, ha nem volt abszolút többség), mintázatát – pontozott, vonalkázott, keresztvonalkázott és színezett – a népsűrűség alapján rendelték hozzá, a kisebbségeket pedig különböző formájú, a népsűrűségük szerint meghatározott méretű alakzatokkal jelezték.

MELLÉKLETEK

I. számú melléklet

Kogutowicz Károly rektor nyilatkozata a Horthy Miklós Tudományegyetem második esztendejéről

Jogikar, egyetemi építkezések, mezőgazdasági tanszék

Dr. Kogutowicz Károly személyében ismét kiváló tudós került a Horthy Miklós Tudományegyetem élére Szent-Györgyi Albert, a Nobel-díjas világhíresség után, Kogutowicz Károly rektor, a kitűnő geográfus, akinek térképeit mindenütt ismerik és használják, ahová az európai kultúra eljutott...

Kogutowicz Károly vezetése mellett a Horthy Miklós Tudományegyetem tovább halad azon az uton, amelyen Szent-Györgyi Albert nagyszerű, lendületteljes szervezőkészsége és nagyvonalúsága elindította. ...

Kogutowicz Károly rektor rátért arra, hogy melyek az egyetem legfőbb feladatai. ... A két legfőbb feladat: a jogikar felállítása és az egyetemi építkezések megkezdése... A harmadik, csaknem megvalósulás előtt álló kérdés az Alföldi Tudományos Intézet felállítása. ...

Délmagyarország, 1941. augusztus 30. 5. p.

Forrás: www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/kogutowicz/rekt.html

II. számú melléklet

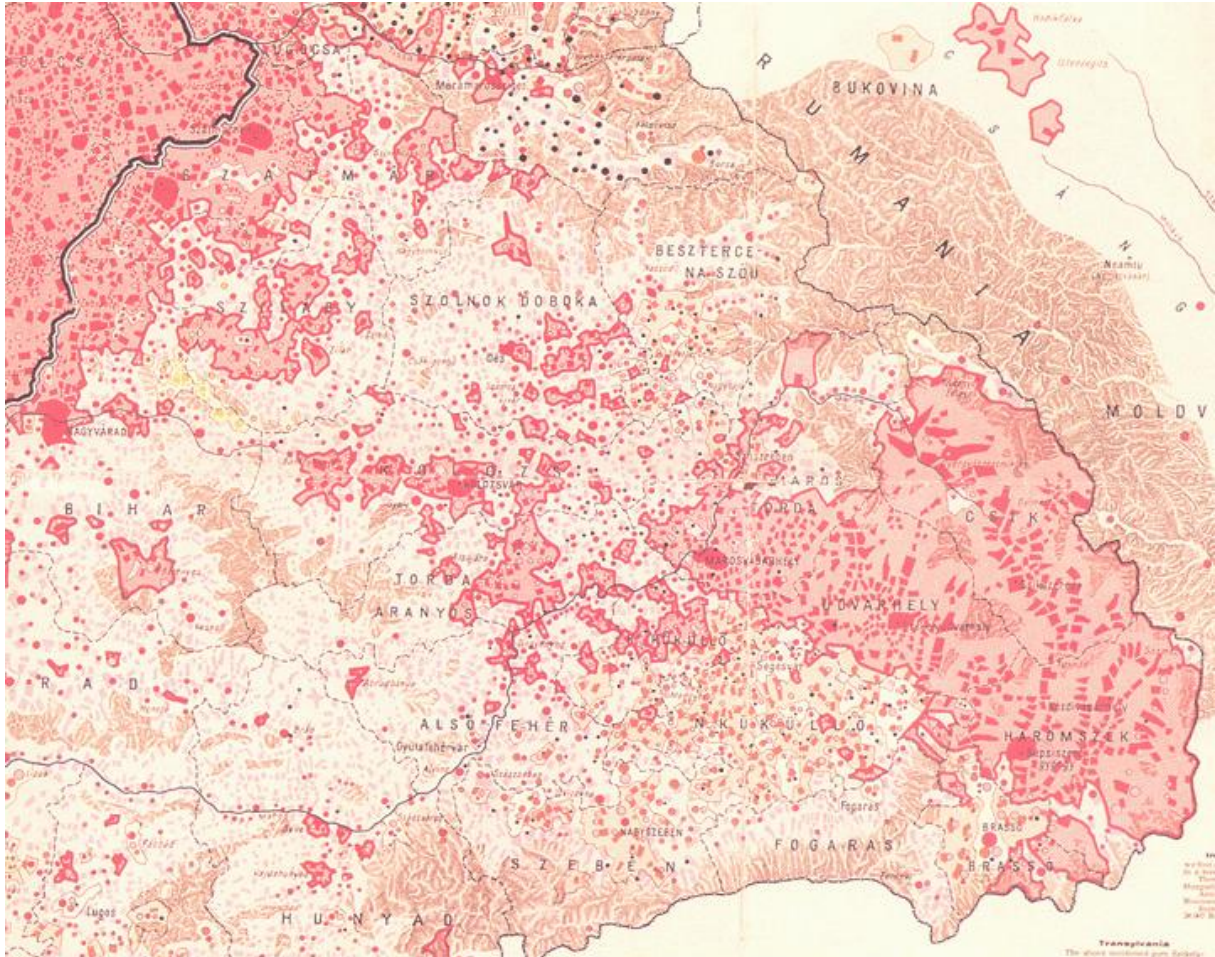
Dr. Kogutowicz Károly a következőket vallotta magáról 1947-es önéletrajzában, melyet egy amerikai professzori állás elnyerése érdekében írt:

„Angol nyelvtudásom elég jó. Tevékenységem értékes lenne a földrajzi szintézisben. Szegedi földrajztanári munkám mellett munkatársaimmal segítettünk a gyümölcsstermesztőknek a fertőzések elleni küzdelemben a Magyar Alföldön. Megpermeteztünk több százezer fát, elültettünk egymillió gyümölcsfát. Az egyoldalú búza- és kukoricatermesztés helyett a kerti veteményeket és a takarmányt szorgalmazzuk.”

Forrás:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:n5Qc_xxTUj4J:www.sulinet.hu/elete_studomany/archiv/1998/9839/kedveselet/kedveselet.html+kogutowicz+k%C3%A1roly+csal%C3%A1dja&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a&source=www.google.hu

III. számú melléklet

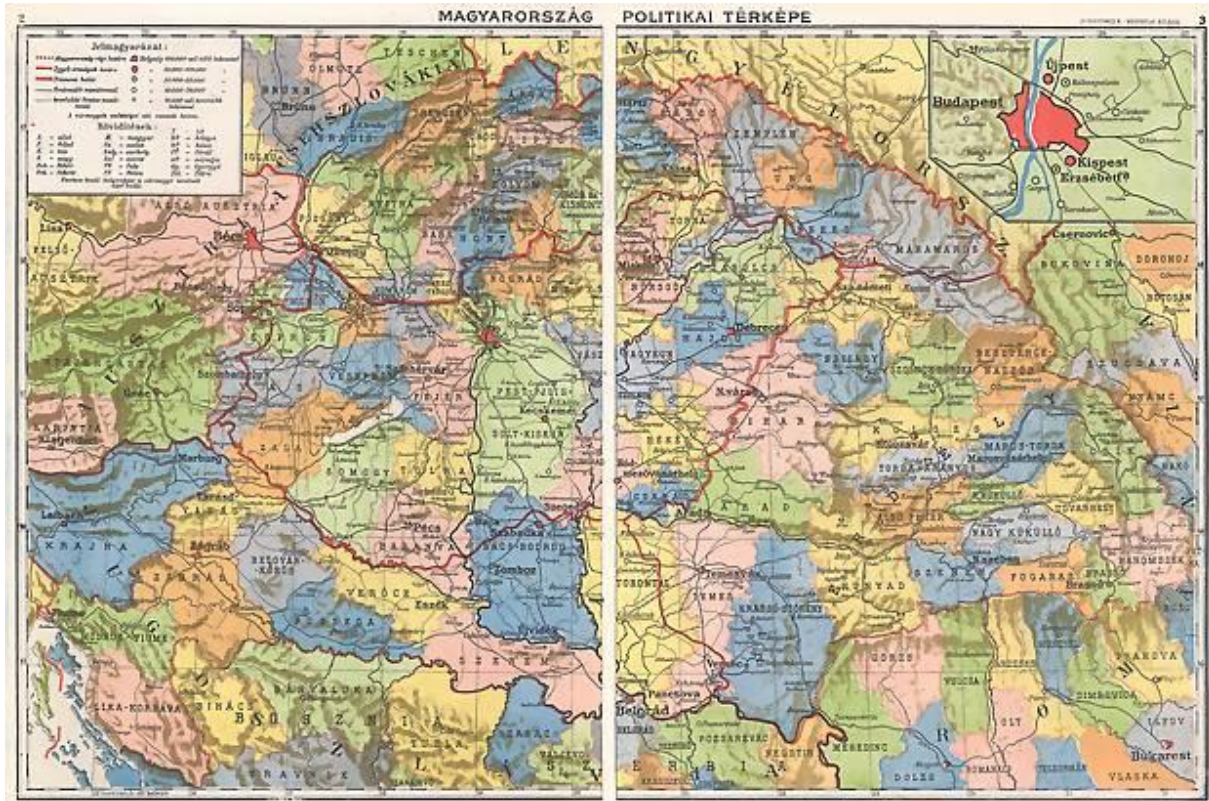
Magyarország Néprajzi térképe az 1910. évi népszámlálás alapján

Szerkesztette Dr. Kogutowicz Károly

M = 1:1 000 000 Budapest, 1919. (Részlet)

Forrás: http://gis.geox.hu/mtaki/informaciok/etnikai_terkepек.asp

IV. számú melléklet

Magyarország politikai térképe, szerkesztette Dr. Kogutowicz Károly

M=1:2 500 000, 1923

Forrás: <http://lazarus.elte.hu/~zoltorok/oktat/2000/spitzer/spitzer.htm>

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Dr. Kogutowicz Károly arcképe	2
2. ábra: Kogutowicz Manó arcképe	3
3. ábra: Dr. Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld első kötete.....	4
4. ábra: Dr. Kogutowicz Károly Népskolai Atlasza, 1923.....	5

FORRÁSJEGYZÉK

Kisari Balla György: Kogutowicz Manó térképei, Budapest, Tótfalusi Tannyomda, 1995.

Stagana Lajos: Térképtörténet, Budapest, Tankönyvkiadó, 1980.

www.bekesmegye.com/bekes-megye/fejzetek-a-magyar-katonai-terkepesszet-tortenetebol

http://bfl.archivportal.hu/id-746-kerekgyarto_arpad_budapest_1914.html

www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/kogutowicz/kogu.html

www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/kogutowicz/rekt.html

www.eletestudomany.hu/content/aktualis_20081219_polgari_terkepesszetunk_aranykora_kogutowicz_az_atlaszkiado

www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2010/04/1.pdf

http://gis.geox.hu/mtaki/informaciok/etnikai_terkek.asp

<http://lazarus.elte.hu/~zoltorok/oktat/2000/spitzer/spitzer.htm>

<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/868.html#870>

[www.multkor.hu/kereses.php?limit=100&target=event_today&event_today\[month\]=2&event_today\[day\]=14&submit=keres%C3%A9s](http://www.multkor.hu/kereses.php?limit=100&target=event_today&event_today[month]=2&event_today[day]=14&submit=keres%C3%A9s)

www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_05/ter_es_terep_05_kamenyfi_robert.pdf

<http://olvasas.opkm.hu/Plugins/KonyvEsNevelas/index.php?view=articlePrint&id=919>

www.reformatus.eu/content_g/oregdialk/magyaratonaiterkep.pdf

www.tanszertar.hu/eken/2008_03/ml_na_0803.htm

www.tortenelemtanitas.hu/2010/02/a-magyar-tortenelemtanitas-es-%E2%80%93didaktika-arckepcsarnoka/

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:n5Qc_xcTUj4J:www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1998/9839/kedveselet/kedveselet.html+kogutowicz+k%C3%A1rly+csal%C3%A1dja.&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a&source=www.google.hu